

*A kdz fye w nyestiegi wtoczy,
inhd w kamnach czbana zoczy.*

*A kdz sě v niestěji vtoči,
inhd v kamnách čbána zoči.*

A

spojka souřadící

kdyz

spojka časová (etymologicky viděno, skládá se ze dvou částí: adverbia *kdy* a enklitického *-že*)

* *kъdyže* >
kdyže

zánik a vokalizace jerů zánik, polovina 10. století, podle Havlíkova pravidla: sudý v nepřetržité řadě od konce se vokalizoval (tvrdý *e*, měkký *'e*), lichý zaniknul, původní jerovou pravidelnost nahradily rozličné analogie a tendence k zachování slovního základu, popř. artikulační důvody (*mech, mcha* → *mech, mechu*; *dskā, dsky...* *desk* → *deska* – vyrovnání; *desky, desk* → *desek* – artikulační důvody)

* *kdyže* > *když*
když > *gdýž*

apokopa

asimilace znělosti: definitivně se ustálila v průběhu 14. století, svědčí o tom změna psaní některých případů: *kde* → *gde*

Po zániku jerů se původní postavení udrželo (podle Vachka) na základě napjatosti.

U některých slov nebyl už původ interpretovatelný, proto se ustálila jejich podoba asimilovaná: *džbán, zde* atd. (sem nepatří *tbáti* neboť podoba *s d* je původní, ve staré češtině se překvapivě objevuje v podobě *s t*, někteří autoři (Machek) hovoří o písarské manýře, ale zřejmě to bude složitější problém. asimilace znělosti; jakmile se ztratilo povědomí o vnitřní souvislosti těchto forem, prosazovala se v grafice podoba asimilovaná (podobně je v češtině *vždy*, ačkoli by podle etymologie mělo být *všdy* {← *všude*})

Některé fonémy se chovají při asimilaci zvláště.

Na území českého národního jazyka existují difference v asimilaci

tf

zme

g Aničce

gdýž > *gdíž*

splynutí y+i na přelomu 14. a 15. století splynulo krátké měkké a tvrdé *y-i* v jedno neměkčící *i*. V části středomoravských dialektů se změnilo na široké *ę* *ryby* > *rebe*, v severní podskupině

východomoravských a v slezskočeských dialektch zůstala dvojice *i-y* zachována

souvisí s historickou depalatalizací, po zániku tvrdých a měkkých souhlásek ztrácí dvojic *i-y*, které se lišily distribučně (*y* po tvrdé, *i* po měkké souhlásce), smysl.

Dvojice *i-y* měla zřejmě status alofonů, po roce 1400 se však zdá, že se osamostatňují ve fonémy: např. po sykavkách (dialekty se liší rozsahem mezi ostrými a tupými) *i* ztvrdlo na *y*.

ŷve wtoczy

3. os. sg. aoristu sigmatického, 4. třída, vzor *prošiti, vtočiti se, -ču, -číš se dok. vlézt*

Morfologie

Stará čeština zdělila dva jednoduché minulé časy aorist a imperfektum z praslovanštiny, ale má jiné určení těchto tvarů. V zásadě se jejich distribuce formálně pojila s videm:

<i>imperfektum</i>	=	slovesa imperfektivní (nedokonavá)
<i>aorist</i>	=	slovesa perfektivní (dokonavá)

Jednoduché minulé časy zanikly v 15. století. Hlavním důvodem gramatikalizace vidu. Jediná původně aoristová forma zůstala v kondicionálu, ale v pozměněné formě.

Hláskosloví

* *sę > sä*

denazalizace, přelom 10. a 11. století

Denazalizace, tj. změna nosových samohlásek (*o e*) v samohlásky ústní. Střednice za přední nosovku *e* je otevřená, nízká a přední samohláska, kterou nyní zapisujeme jako *ä* (specifická pračeská nebo raně staročeská litera pro ni neexistuje, protože pračestina a stará čeština nebyly psanými jazyky). Střednicí za zadní nosovku *o* je *u*. Střednice za tyto samohlásky mohou být dlouhé nebo krátké.

Nosovky zanikly podle A. Lamprechta v důsledku obnovení korelace kvantity u samohlásek – nosovky coby artikulačně dlouhé samohlásky nemohly realizovat tento typ opozice.

sä > sě

přehláska 'ä > ě, změna se odehrála kolem roku 1200 (přelom 12. a 13. století), neproběhla na celém českém jazykovém území – směrem na východ její intenzita slábne, na západě a středu Moravy není provedena na

místě původního 'a v koncovkách (*naša kaša*); na východě a severu Moravy absentuje uprostřed slova (*jastřáb*); liší se její rozsah na místě *ä* (*se × sa*).

Změny se podle vlnové teorie šíří z centra změny na okraj jazykového společenství a přitom ztrácejí na intenzitě.

sě > se

zánik ě, ě mělo diftongický charakter, velmi slabou počáteční diftongickou složku a dominantní složku vokalickou *e*-ovou bylo krátké a dlouhé; dobová grafika je od sebe většinou neodlišuje:

ě [i'e] krátké *řeka, cesta, město*

ě̄ [i'é] dlouhé *věra, měra, měsíc*

krátké ě zaniklo, vývoj se charakterizuje tak, že se vyvíjí ona *i*-ová složka, jotace

- **po labiálách** tak, že se z *i*-ové složky samostatný foném: *věrnost' > vjernost', běhati > bjehati, město > mjesto*
- **v ostatních pozicích** *i*-ová složka zanikla: *řeka > řeka, sě > se*

u dlouhého *jať* se posiluje *i*-ová složka, hovoří se o rozvinutí jotace *běda > bieda*, nakonec se v 15. století diftong *ie* monoftongizoval *bieda > bída*

w *nyestiegi*

akuzativ singuláru *f, ja*-kmen *niestějě, -ě f.* ,otvor do pece nebo do ohniště; pec', **StčSl** ,1. otevřené ohniště (zprav. pod dymníkem), též otvor do pece n. do krbu: ' , 2. ,pec, zařízení sloužící zvl. k pečení a sušení potravin n. k tavení kovů:...'

Rejzek Zřejmě západoslovanského původu: * *jěstěja* (náslovné *ň*- vzniklo sekundárně, zřejmě po *v*)

* *wъ něstějъ >*

* *w něstěju*

zánik a vokalizace jerů, viz výše

denazalizace, přelom 10. a 11. století

* *w něstějъ >*

w něstěju

Denazalizace, tj. změna nosových samohlásek (*ǫ ǣ*) v samohlásky ústní. Střednice za přední nosovku *ǣ* je otevřená, nízká a přední samohlásky, kterou nyní zapisujeme jako *ä* (specifická pračeská nebo raně staročeská litera pro ni neexistuje, protože pračestina a stará čeština nebyly psanými jazyky). Střednicí za zadní nosovku *ǫ* je *u*. Střednice za tyto samohlásky mohou být dlouhé nebo krátké.

Nosovky zanikly podle A. Lamprechta v důsledku obnovení korelace kvantity u samohlásek – nosovky coby artikulačně dlouhé samohlásky nemohly realizovat tento typ opozice.

*w něstěju > w
něstěji*

přehláska 'u > i, 70. léta 14. století
přehláska 'u>i proběhla po všech měkkých souhláskách bez ohledu na slovní pozici
její výsledky vedly k nářeční diferenciaci češtiny, směrem na východ její intenzita slábne (ve středomoravských dialektech není provedena v některých koncovkách, ve východomoravských také uprostřed slova)

*w něstěji > w
niestěji*

zánik ě, ě mělo diftongický charakter, velmi slabou počáteční diftongickou složku a dominantní složku vokalickou *e*-ovou bylo krátké a dlouhé; dobová grafika je od sebe většinou neodlišuje:

ě [i^le] krátké *řěka, cěsta, město*

ě [i^lé] dlouhé *věra, měra, měšíc*

krátké ě zaniklo, vývoj se charakterizuje tak, že se vyvíjí ona *i*-ová složka, jotace

- **po labiálách** tak, že se z *i*-ové složky samostatný foném: *věrnost' > vjernost', běhati > bjehati, město > mjesto*
- **v ostatních pozicích** *i*-ová složka zanikla: *řěka > řeka, sě > se*

u dlouhého jat' se posiluje *i*-ová složka, hovoří se o rozvinutí jotace *běda > bieda*, nakonec se v 15. století diftong *ie* monoftongizoval *bieda > bída*

*w niestěji >
v niestěji*

změna w > v proběhla v 15. století, bilabiální *w* se změnilo na labiodentální, zbytky ve východočeských dialektech, změna byla motivována ustálením korelace znělosti, jakmile se mělo *w* zapojit do této korelační řady, muselo se přizpůsobit svému neznělému protějšku *f*. V korelační dvojici *w – f* jsou totiž dva diferenční rysy: znělost-neznělost, bilabiálnost-labiodentálnost, po změně *w > v* se *v – f* liší jen jediným rysem, a to znělost – neznělost, tak jako jiné dvojice *z – s, d – t, b – p, g – k, h – ch* atd.

inhed

adverbium, původně kompozitum *inъ-gъdъ (*inъ* = 'jeden', *gъdъ* = 'čas', redukovaný stupeň od *hod / hod-ina*); jakmile se zastřela původní struktura, nastala situace příhodná pro změnu, nejprve k metatezi *ihned*, později k dekompozici *i - hned*

w kannach

kamna (též kampna), kamen pl. n. i f. pec, o- a a-kmen

osciluje mezi středním a ženským rodem

čbana

genitiv plurálu maskulina, o-kmen

Morfologie

akuzativ singuláru maskulina o-kmenů

V akuzativu singuláru nahradila původní koncovku o-kmenovou u životných substantiv koncovka genitivu, tzv. genitiv-akuzativ.

čbán → *čbána*

Již od pozdní psl. se ve vývoji flexe mužských substantiv projevovalo působení kategorie životnosti. Jeho prvním výrazným projevem byl tzv. genitiv-akuzativ u životných maskulin. Původní psl. mužské o- a jo-kmeny se vyznačovaly homonymií nom. a ak., a tak z psl. věty **отъць бѣжеть сынъ* nebylo jasné, kdo je původcem děje a kdo je dějem zasažen. Z tohoto důvodu začaly pronikat formy gen. do ak. (proto genitiv-akuzativ). Spojovacím článkem obou pádů byla pravidelná transformace akuzativu záporných forem tranzitivních sloves na genitiv: *měl rodiče* → *neměl rodičů*. Genitiv-akuzativ se prosadil již ve stč. období u osobních jmen, formy typu *člověk opustí otec i máteř* jsou ve stč. textech vzácné. Starý akuzativ se držel déle u osobních jmen v předložkové frázi: *já budu jemu za otec*, a u jmen zvířat (až do 17. století): *kázal beránek upravit* (je možné, že zpočátku genitiv-akuzativ sloužil nikoli pro signalizování kategorie životnosti, nýbrž osobovosti). Stopy starého akuzativu zůstaly v nč. frazémeh (resp. spřežkách) typu *pro-bůh* (srov. jiné znění *proboha*).

Zde je životná forma *čbána*, protože jde o personivikaci.

Hláskosloví

viz výše

Hláskosloví:

* *čbbana*   **zánik a vokalizace jerů**, viz výše
> *čbána*

čbána   >   **asimilace znělosti**: definitivně se ustálila v průběhu 14. století, svědčí
džbána   >   o tom změna psaní některých případů: *kde* → *gde*

Po zániku jerů se původní postavení udrželo (podle Vachka) na základě napjatosti.

U některých slov nebyl už původ interpretovatelný, proto se ustálila jejich podoba asimilovaná: *džbán*, *zde* atd. (sem nepatří *tbáti* neboť podoba *s d* je původní, ve staré češtině se překvapivě objevuje v podobě *s t*, někteří autoři (Machek) hovoří o písarské manýře, ale zřejmě to bude složitější problém. asimilace znělosti; jakmile se ztratilo povědomí o vnitřní souvislosti těchto forem, prosazovala se v

grafice podoba asimilovaná (podobně je v češtině *vždy*, ačkoli by podle etymologie mělo být *všdy* {← *všude*})

Některé fonémy se chovají při asimilaci zvláště.

Na území českého národního jazyka existují difference v asimilaci

tf

zme

g Aničce

zoczv

3. os. sg. prézenta, *zočiti*, *-ču*, *-číš* dok. spatřit, 4. třída, vzor *prosit*, aorist sigmatický

Vývoj aoristi viz výše.